

SULYOK HEDVIG:

Magyar szentek és mártírok a kijevi kereszténység hajnalán

Bő évtizeddel ezelőtt a Dél-Alföld szláv eredetű helyneveit kutatva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a toponímáknak egy olyan korai rétegével is számolni kell, amely a magyar honfoglalást megelőzően keletkezett, vagy legalábbis egykorú vele. Innen már természetesen jött a kíváncsiság, az óhaj: megtudni, kik lehettek a névadók, s mi történt azokkal, akik a helynévanyagot tovább örökítették, milyen típusú és milyen rítusú szláv lakossággal számolhatunk az adott területen, mely patrocíniumok a gyakoriak – avagy épp ellenkezőleg – melyek hiányoznak feltűnően. Ennek kapcsán jutottam el Szent György kultuszához és olyan személyekhez, akik a X–XI. században e név hordozói, vagy legalább éltetői voltak. Akkor elsősorban a kijevi Barlangkolostori paterikonban „magyar születésűnek”, a későbbi átírásokban azonban már csak „magyar származású”-nak, vagy *Ugrin* („Magyar”) -nak mondott *György* személye ragadott meg a még *Mózes*ből és *Jefremből* álló testvérhármastól.

Kutatásaimat 1989-ben illetve 1990-ben tanulmányban publikáltam. Évekkel később Váczy Péter professzor úrtól kaptam egy kedves lapot: „... a témája érdekel [...], folytatását várom.” E biztatásra az anyaggyűjtést – lehetőségeim függvényében – folytattam, de – őszintén meg kell mondanom – ezzel csak a téma körüli bizonytalanságok körét sikerült szaporítanom. Azt hiszem azonban, hogy egy tudományos előadásnak – amely jelen esetben inkább munkahipotézis – nem csupán az a szerepe, hogy végérvényesen lezárt eredményeket, véleményeket fogalmazzon meg, hanem feladata lehet problémák felvetése, alternatívák vázolása is. A természettudományok körében elfogadott a negatív eredmények közzététele, a humán szférában kevésbé. Engedjék meg azért mégis nekem, hogy most ne elsősorban eredményekről számoljak be, hanem – László Gyula professzor után szabadon – „a termékeny bizonytalanság” szavaival éljek.

A legendás történetek közismertek. Három magyar származású testvér élt a Kijevi Ruszban a XI. század elején. Mindhárman kereszté-

nyek voltak és I. Vlagyimir kijevi fejedelem fiainak, Borisznak és Glebnek a szolgálatában álltak – mint egyikük (Jefrem) életírása közli – bojári rangban. Jefrem ifjúkoráról vajmi keveset tudunk, de Mózes és György – Ferincz István kutatásai szerint – *tiunként*, azaz lovászmeszterként szolgáltak, az adott korban tehát privilegizált, magas funkciót töltöttek be. Amikor Szent Vlagyimir meghalt (1015) Szyjatospolk, a legidősebb (ám a krónikák szerint nem édes) fia foglalta el a trónt, s a rivalizálást eleve kivédendő – bérgyilkosokat küldött testvéreire. A *Poveszty vremennih let* így beszéli el a történeteket: „Amikor Vlagyimir megbetegedett, Borisz nevű fia volt mellette. Közben a polovecek hadal vonultak az orosz földre, Vlagyimir meg ellenük küldte Boriszt. Apja halála után Szyjatospolk elfoglalta a kijevi trónt, s azt mondta a novgorodi bojároknak: – Menjetek, s öljétek meg Borisz bátyámat. Szyjatospolk emberei éjszaka értek az Altához, hallották hogyan éneklí Borisz reggeli imáját, mivel hírül vette, hogy elpusztítására készülnek. [...] Ekkor rárontottak, mint a vadállatok, a sátor mögül, beledöfték kopjájukat, s vele együtt leszúrták szolgáját is, aki saját testével eltakarva próbálta megvédeni gazdáját. Ez a szolga (*otrok*) Borisz kedvence volt, fiatal magyar vitéz, név szerint György. Borisz nagyon szerette, s egy nagy arany nyakéket (*grivna*) függesztett a nyakába, s György ezt viselve szolgált urát. Erről a Györgyről nem tudták hirtelenjében leszedni a nyakéket, ezért fejét levágták és így szerezték meg az ékszer, a fejet pedig eldobták, s ezért később nem is leltek rá a tetemek között.” Borisznak a polovecek elleni hadjáratból visszatérő seregében ott volt Mózes is, akinek sikerült a vérengzésből megmenekülnie, de amikor Vitéz Boleszláv lengyel király, Szyjatoszláv apósa, vőjét támogatva 1018-ban elfoglalta Kijevet, az őt onnan végül elűző Jaroszláv számos bojárát (köztük Mózeset is vasra verve) és Jaroszláv húgait is magával hurcolta. Mózes a fogságban igen sokat szenvedett, megpróbáltatásai közé tartozott egy Putifárné módjára viselkedő fiatal lengyel özvegy megújuló ostromainak visszaverése is, aki, vágyai visszautasítván, többször megkínóztatta, végül megcsonkíttatta őt. Csak jó évtized múltán került vissza Mózes Kijevbe, ahol a *Pecszerszkaja Lavra* szerzetese lett, s kiállt szenvedéseieért, állhatatosságáért, jóstehetségéért már életében

szenként tisztelték. Az Orosz Ortodox Egyház is kanonizálta – ahogy V. Lepahin írja – négyféle rangra is emelve: *szent életű* (prepodobnij), *vértanú*, *boldog* és *hitvalló*.

Jeffrem nem volt jelen Borisz táborában. Amikor oda visszatért, csak György testvére levágott fejét találta meg. Szakított az udvari élettel, a Volga egyik mellékfolyója (a Tverca) vidékére, *Torzsok* városa közelébe telepedett le, zárándokházat, ispotályt alapított, s abban a reményben gondozta, ápolta az idevetődő vándorokat, hogy talán majd hírt kap eltűnt testvéréről, Mózesről is. Szerzetesi fogadalmat tett, s amikor feltették egykori urainak, Borisznak és Glebnek földi maradványait, az említett folyó mellett a novgorodi érsek engedélyével templomot és kolostort emelt e szent mártírok tiszteletére. Hajlott korában jámborran tért meg Istenhez.

Talán kicsit sokat időztem a legendák szűzséjének bemutatásánál, de szükségesnek éreztem ezt azért, hogy érzékeltessem: a szent életű testvéreket csupán származásuk szerint veszik magyarnak, vagy magyar eredetűnek, semmilyen más *biztos nyom* nem utal itteni kötődésükre. Azok a szálak, amelyek korábbi kutatásokra, elsősorban Györffy György eredményeire épültek, s közvetetten szolgálták a bizonyítást, az utóbbi években meggyengültek.

a) Kiderült, hogy Géza fejedelem testvérének, Mihálynak a lánya – ha létezett volna is – nem lehetett Szent Szvjatoszláv (derevi) fejedelemnek a felesége, egyrészt mert Szvjatoszláv nem volt soha derevi fejedelem, másrészt hívei nem a Kárpátok, azaz Magyarország felé próbálták menekíteni, hanem az *Ugorszkaja Goran* emelt erődítményben próbálták (sikertelenül) megvédelmezni. Ezzel tehát az a lehetőség, hogy az Árpád-dinasztia Mihály-ágának egyik leánya kíséretében kerültek volna Kijevbe a testvérek, (Vajay Szabolcs szerint) megdőlni látszik.

b) A Maros-vidéki Szent György-kultuszról időközben beigazolódott, hogy nem lehet annyira korai eredetű, ugyanis a csanádi egyházmegye eredendő patrónusa Keresztelő Szent János volt, s ezt a titulust Szent Gellért – aki csak 1030-ban került e vidékre – sem változtatta meg. Tehát a György név sem jöhet analógiás bizonyítékként *döntően* számításba.

c) A kijevi–magyar kapcsolatokban egyébként is egy éppen ellenkező irányú mozgás észlelhető. A királyi testőrség részben rusz–varég csapatokból került ki. Szent Imre herceget a hildesheimi évkönyvek, „dux Ruizorum”-nak titulálják, míg halála után az ugyanezt a pozíciót betöltő Orseolo Pétert, „dux exercitus regis”-nek nevezik.

d) Az is valószínűsíthető, hogy a Gyula vezér fennhatósága alá eső országrészben a hatalomváltás nem úgy zajlott le, hogy István elfoglalta Gyula területét, hanem a törzs belső viszályába beavatkozva Gyulát elfogta, s ellenlábasát, Ajtonyt (akit a krónika szláv eredetű névvariációval Zoltánnak nevez, s így talán egy párhuzamos török–szláv névadással állunk szemben) ültette helyébe. Vagyis a hatalomváltás nem járt olyan ideológiai váltással is, amely a bizánci rítusú keresztények feltétlen elvándorlását eredményezte volna – hisz tudjuk, hogy Ajtony is bizánci rítus szerint keresztelkedett meg, szállásközpontjában bazilita monostort építtetett stb.

1) Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szent életű ifjak – akik, ismételtén, nevük után ítélve keleti rítusú keresztények lakta területről származhattak – nem a Kárpát-medencéből (Dél-Magyarország, Erdély, Szerémség) kerülhettek Kijevbe; hisz az is az utóbbi időben vált nyilvánvalóvá, hogy a Szentszék Pannónia érsekségét megalapítva a 9. században (Szent Metód szirmiumi püspököt helyezve bele) a magyar honfoglalás után sem adta fel elképzelését az önálló, csak a Szentszektől függő egyházmegye létrehozására, bizonyára mert a magyarok (közismert) vallási türelme a helyi őslakosságot meghagyta hitében, s így a Szent István-i egyházalapítás már jó nyomokon haladt. A régészeti emlékek sorában előkerült számos X. századi kereszt is bizonyítja, hogy részint az itt élők révén, részint Hierotheosz püspök és utódai tevékenysége, másrészt Sarolt, István anyja irányításával már ekkor terjedőben volt a bizánci orientációjú térítés és hitélet. Származhattak tehát valóban innen is a Kijevben szentté lett magyar testvérek. Ez tűnik természetesen a legvalószínűbbnek – mégis csupán egy a lehetőségek közül. Miért? Mert ebben az időben még Európa (Dél- és Kelet-Európa) más pontjain is éltek jelentős magyar népcsoportok.

2) Azt hiszem számolnunk kell még ekkor azzal a magyar néprésszel is, amely valamikor a VI–IX. században (kutatónként más és más dátummal) szakadt el a magyarságtól, s valahol „Perzsia felé” a Kaukázus vidékén telepedett meg. Ezt írja róluk Konsztantinosz Porfürognénosz: „Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türköket régi nevén mostanáig *szávártü aszfalínek* hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni ... A türkök amaz előbb említett népéhez, amely Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök *mostanáig* küldenek ügynököket, és meglátogatják őket és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.” Vagyis a X. század közepén még e jelentős néprész – melynek nyilván külső elnevezése volt a *szavartoi aszfaloí* – még létezet Tbiliszitől másfél száz kilométerre (ahogy egy neves orientalista fogalmazott), minden valószínűség szerint a keleti kereszténység hatása alá kerülve. Az ószövetségi próféták szentként való tisztelete hazánkban nem gyakori, de magától értetődő a keleti egyházakban, így a görög egyházban is. Szent György tisztelete pedig a Kaukázusban olyanira elterjedt, hogy a grúzok országuk védőszentjének tartják a mai napig. Amikor Szvjatoszláv 965-ben megsemmisítette a Kazár Birodalmat, gyakorlatilag kapcsolatot teremtett a Kaukázus előterével is, *elvi leg* nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy az említett ifjak innen származnának.

3) Harmadjára Anonymus tudósít egy magyar néprész, az ún. *Soba mogera* – azaz Csaba magyarja csoport leszakadásáról és balkáni megtelepedéséről. Azt a történettudomány már valószínűsítette, hogy Csaba nevű vezér nemcsak a hun történetben szerepel, hanem a X. században valójában is létezett. Az anonymusi híradás tehát Szavárd és Kadosa vezérek népéről (itt is visszaköszön a *szavárd* népnév) általánosan elfogadottnak mondható. Ők lehetnek azok, akiket más források a Vardar folyó melléki szállásaikról *vardarióta türköknek* neveznek, bár lehet, ezeket sokan besenyőnek, mások avarnak tartják. Ezeket bolgár vagy bizánci térítők bizonyosan már a X. század folyamán a keresztény

hitre fordították. (Elvileg) ők sem zárhatók ki a számításba vehető lehetőségek közül.

4) Fel lehetne vetni még a magna hungariabeli magyarság számbavételét is, de őket már aligha sorolhatjuk ide. Igaz, Jefrem olyan területre vonul, amerre finnugor népek is éltek, de a finnugor rokonság tudata ekkor már régen nem élő, másrészt Jefrem nem a Volga-könyök felé megy (amerre magyarok éltek akkor), hanem épp ellenkező irányba; másrészt Julianus nyomán tudjuk, hogy az általa fellelt magyarok még a XIII. század elején is pogányok voltak. Csak nagy fantáziával képzelhető el, hogy esetleg innen származtak volna a fivérek (és talán Kijevben lettek kereszténnyé, mint I. Endre királyunk).

Nem tudjuk tehát pontosan honnan és milyen sors vezérelte Borisz és Gleb környezetébe Magyar Györgyöt, Szentéletű Magyar Mózeszt és a remetéskedési helyéről Novotorzsokinak hívott Szent Jefremet. Az orosz ortodox egyház az utóbbi kettőt kanonizálta, nagy tiszteletnek örvendenek, de Szentnek nevezik a nem kanonizált Györgyöt is, sőt ünnepükről nemcsak az orosz, hanem a görög ortodox egyház is megemlékezik. A XI. század elején, az 1054-es egyházszakadás előtt, de még utána is egy jó ideig nem az volt a lényeg, hogy valaki keleti vagy nyugati rítusú keresztény volt (ez a különbség talán nem is nagyon hatolt be az egyszerűbb nép tudatába); különbség, ellentét legfeljebb pogány–keresztény vonalon húzódott.

Semmi sem lehetetlen, de azt hiszem, nem kapunk már egzakt választ arra, hogy kerültek Györgyék Kijevbe. Bármely magyar közösségből is származtak, elmondhatjuk, hogy olyan magyarok voltak, akik híven teljesítették vállalt feladataikat; hitük, hűségük, állhatatosságuk révén egy másik egyház nagyon tisztelt szentjeinek sorába emelkedtek. (Ilyen megtiszteltetésben még Szent László királyunk lánya, Piroska részesült, aki II. Komnemosz János feleségeként Bizáncban az Iréné nevet kapta, s a bizánci egyház Szent Irénéjévé vált.) György, Mózes, Jefrem életükkel is, halálukkal is példát mutattak a keresztényi élet kiteljesítésére, az odaadásra, a másokért való élésre.

Irodalom

- H. Tóth Imre (szerk): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged, 1995. [a továbbiakban OTM.]
- Baán István: „Turkia metropóliája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi ortodox egyházszerkezet rekonstrukciójára. In *OTM.* 19–26. p.
- Ferincz István: Magyar Mózes és Efrém – az ortodox egyház szentjei. In *OTM.* 37–44. p.
- Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCCusque ad annum MCCC.* Budapest, 1937–1938. p.
- Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1983.
- Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916. 51–56. p.
- H. Tóth Imre: A magyarság korai kapcsolatai az ortodox szlávokkal. In *OTM.* 27–35. p.
- H. Tóth Imre: *Konstantin-Cirill és Metód élete és működése*. Budapest, 1981.
- Iglói Endre: *Magyar Mózes legendája*. Filológiai Közöny 1962/1–2. 1–16. p.
- Kristó Gyula: *A magyar állam születése*. Szeged, 1995.
- Kristó Gyula: *Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae XIV. Szeged, 1983, 27–37. p.
- Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983, 191–207. p.
- Lepahin, Valerij: *Szentéletű Magyar Mózes – a Második József* In *OTM* 45–54. p.
- Lihacsev, D. Sz. (ed.): *Povesť vremennyh let*. (red.: Adrianova-Peretc, V. P.) Moszkva-Leningrád, 1950.
- Makk Ferenc: *A magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1993.
- Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.
- Moravcsik Gyula: *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*. In *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. I. Budapest, 1938, 387–422. p.
- Ruzsa György: *Borisz és Gleb ikonográfiájának néhány kérdése, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra*. Ars Hungarica 1974/2, 409–422. p.
- Sulyok, Hedvig: *Zur Frage der Geschichte der früh-russisch-ungarischen Beziehungen*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae XXI. Szeged, 1990, 91–99. p.
- Szegfű László: *Ajtony – marosi vezér*. [Kézirat, megjelenés alatt.]
- Szegfű László: *Gondolatok a Kárpát-medence IX–XI. századi kereszténységéről*. In *Honfoglalási emléknepok*. Belvedere Meridionale Kiskönyvár 9. Szeged, 1996, 29–46. p.
- Szegfű László: *Pannónia első mártíja*. História, 2. 1980, 3. sz. 15–16. p.
- Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Budapest, 1937–38.

Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. In *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*. Budapest, 1938.

Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In *Székesfehérvár évszázadai*. I. Székesfehérvár, 1967, 63–100. p.

Zitija svjatyh na ruszskom jazyke, izlozennyja po rukovodstvu cetjih–minej su. Dimitrija Rostovskago.

– Kniga pjataja, cast' vtoraja. Moskva, 1904.

– Kniga devjataja. Moskva, 1908.

– Kniga odinnadcataja. Moskva, 1910.